

УДК:94(47)084 470.631)

DOI: 10.35254/bhu.2019.48.21

Zalina Adobaşeva,
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

KIRGIZISTAN GAZETELERİNDE KARAÇAY SÜRGÜNÜ

КЫРГЫЗСТАН ГЕЗИТТЕРİNДЕ КАРАЧАЙЛАРДЫН СҮРГҮНҮ

ДЕПОРТАЦИЯ КАРАЧАЕВЦЕВ В ГАЗЕТАХ КЫРГЫЗСТАНА

THE DEPORTATION OF THE KARACHAYS IN THE NEWSPAPERS OF KYRGYZSTAN

Özet. Bu çalışma Kırgızistan'daki Karaçayrın Kırgızistan gazetelerindeki sürgün olayını incelemeyi amaçlayan ve Ocak 2019- Mart 2019 tarihleri arasında Kırgızistan Milli Kütüphanesi'nde ve Kırgızistan'daki Karaçayların "Ata Curt" Uluslararası Derneği'nde bulunan gazetelerden derleme, inceleme sonucunda gerçekleştirilen bir araştırmanın ürünüdür. Yapılan ilmi çalışmanın temel amacı, Sovyet devletinin gizli bir sır olarak sakladığı trajik ve az bilinen tarihi sayfalarında yer alan sürgün olayını anlatmak ve aydınlatmaktır. 1944'dan başlayarak toplu şekilde Kırgızistan'a sürgün edilmiş olan ve yarım yüzyıldan fazla burada oturan Karaçaylar ve Karaçayların sürgünü başlı başına bağımsız bir araştırma konusudur. Hele ki Kırgızistan'daki Karaçay halkı azınlık grubu oluşturduğu için bunların temel hak ve özgürlüklerin korunması, barış ve hoşgörü içinde yaşaması ülkenin demokrasiye geçişi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Böyle bir demokratik bir devlette herhangi bir insan sosyal değer olarak sayılacak mı? Bunun için her bir halkın dilinin, kültürünün korunması ve eskiden yaşanılan acıların gelecekte bir daha yaşanılmaması ve bu acıların halka yansıtılmaması açısından önemlidir.

Anahtar Sözcükler: SSCB dönemi, Kafkasya, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Kırgızistan, vatan, Karaçaylar, Karaçayların sürgünü, Milli Kütüphane, Kırgızistan gazeteleri, hak, özgürlük vs.

Аннотация: Бул илимий иш, 1944-жылы Кыргызстандагы карачайлардын Кыргызстан гезиттеринде сүргүнүн анализдөө максатында 2019-жылдын январь айынан тартып, 2019-жылдын март айларынын аралыгында Кыргыз Республикасынын Улуттук китепканасында жана Кыргызстандагы карачайлардын "Ата Журт" эл аралык ассоциациясында болгон гезиттерден жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжасы болуп саналат. Аткарган илимий иштин негизги максаты Советтер Союзунун сыр болуп сактаган трагедиялык жана аз билинген тарыхый баракчаларында орун алган сүргүн окуяны айтып берүү жана чагылдыруу болуп саналат. 1944-жылдан баштап, массалык түрдө Кыргызстанга сүргүнгө айдалган жана жарым кылымдан ашык бул жерде орнотулган карачайлар жана карачайлардын сүргүн окуясы өз-өзүнчө көз карандысыз изилдөө предмети болуп саналат. Өзгөчө, Кыргызстандагы карачай эли азчылык топту түзгөндүгү үчүн, алардын

негизги укуктары менен эркиндиктерин сактоо, ошондой эле тынчтык жана чыдамдуулук ичинде жашоо өлкөнүн демократияга өтүшү үчүн өтө зор мааниге ээ. Мындай демократиялык мамлекетте кайсы адам болбосун социалдык баалуулук болуп эсептелеби? Мурда болгон бул коркунучтуу трагедиянын мындан ары келечекте болбошу жана бул азаптын элге жана коомго таасир бербешин үчүн ар бир элдин тилинин, маданиятынын сакталышы жана тарыхынын унутулбаши маанилүү болуп саналат.

Түйүндүү сөздөр: Советтик Социалисттик Республикалар Союзу мезгили, Кавказ, Карачай-Черкес Республикасы, Кыргызстан, Мекен, карачайлар, карачайлардын сүргүнү, Улуттук китепкана, Кыргызстан гезиттери, укук, эркиндик ж.б.

Аннотация: Данная работа посвящена изучению событий депортации карачаевцев Кыргызстана в киргизских газетах и является продуктом исследования, проведенного в период с января 2019 года по март 2019 года в результате изучения и обзора газет, находящихся в Национальной библиотеке Киргизии и Международной ассоциации карачаевцев Кыргызстана "Ата Журт". Основная цель проделанной научной работы – рассказать и осветить трагическое и малоизвестное историческое событие, которое советское государство долгое время хранило в тайне. Карачаевцы и депортация карачаевцев, массово депортированных в Киргизию с 1944 года и проживающих здесь более полувека, само по себе является самостоятельным предметом исследований. В силу того, что карачаевский народ в Кыргызстане является меньшинством, то и сохранение основных прав и свобод меньшинств, а также мир и толерантность в межнациональных отношениях имеют большое значение в условиях развития демократического общества. Будет ли каждый человек в таком демократическом государстве считаться социальной ценностью? Для этого важно сохранить язык, культуру и не забывать историю каждого народа, чтобы эта страшная трагедия, произошедшая ранее, не имела будущего и не оказала влияния на народ в целом.

Ключевые слова: период СССР, Кавказ, Карачаево-Черкесская Республика, Кыргызстан, Родина, карачаевцы, депортация карачаевцев, Национальная библиотека, газеты Кыргызстана, право, свобода и др.

Abstract: This study is a product of a study which was carried out at the Kyrgyz National Library and Kyrgyzstan Karachays International Association's "Ata Curt" International Association between January 2019 and March 2019. The main purpose of this scientific study is to explain and illuminate the event of exile on the tragic and little-known historical pages of the Soviet state, which is hidden as a secret. The Karachays and the exile of Karachays, who have been exiled to Kyrgyzstan since 1944 and have lived here for more than half a century, are an independent research topic. Especially because the Karachay people in Kyrgyzstan constitute a minority group, their protection of fundamental rights and freedoms, living in peace and tolerance are of great importance for the transition of the country to democracy. In such a democratic state, will any human be regarded as social value? For this reason, it is important to preserve the language and culture of each people and to ensure that the sufferings of the past are not kept alive in the future and that these sufferings are not reflected to the people.

Key Words: USSR period, Caucasus, Karachay-Cherkessia Republic, Kyrgyzstan, Karachays, Exile of Karachays, National Library, Kyrgyzstan newspapers, identity, homeland, rights, freedom etc.

Giriş

Karaçaylar, tarih boyunca Kafkasya'da hâkim olan Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi proto-Türk ve eski Türk kavimleri ile çeşitli Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmenin neticesinde ortaya çıkmış bir Kafkasya halkıdır (Tavkul, 2014, 490). Karaçay halkı Kırgızistan'a sürgün edilmeden önce Kafkas dağlarının en yüksek tepesi Elbruz (Mingi Tav) ve çevresindeki yüksek dağlık arazide yaşarlardı. Ne var ki 12 Ekim 1943 tarihli 115-13 sayılı SSCB Yüksek Konseyi kararı ile 62842 Karaçaylının Kazak ve Kırgız SSC'e sürgün edilmesi öngürülerek (Bugay, 1992: 288), adı geçen talimata istinaden Karaçay Özerk Bölgesi'nin ortadan kaldırılmasına ve bu bölgede yaşayan tüm Karaçay halkının kendi topraklarından

diğer SSCB topraklarına sürgün edilmesine karar verilmişti. Bunun temel nedenleri olarak Alman işgalci birlikleriyle işbirliği, Sovyet iktidarına karşı mücadele etme ve eşkıyalık gibi suçlamalardı. (Aliyeva, 1993: 258).

Karaçayların sürgünü 2-5 Kasım 1943 tarihinde gerçekleştirildi. Nüfusun sürgün edilmesini sağlamak için 53, 327 kişilik askeri birlikler dâhil edildi. (Polyan, 2001: 824). Aralık 1943'te Cambul ve Kazak SSC'nin Güney Kazakistan bölgelerine ve Kırgız SSC'nin Frunze bölgesine 15987 aile - eski Karaçay Özerk Bölgesinden 12500 - erkek, 19444 - kadın ve 36670 - çocuk olmak üzere 68614 kişi yerleştirildi. Sürgün edilenlerin kolhoz ve sovhöz evlerinde kabulü için yerleşim alanlarında NKVD'nin özel danışmanları önceden organize edildi. (Afanasiyev, Kozlov, 2004: 824).

Kırgız Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi belgelerine göre Kırgızistan'a sürgün edilen Karaçay halkı Kırgızistan'ın şu bölgelerine dağıtılmışlardı:

Frunze Bölgesi'ne: 15953 kişi (4175 aile), Talas Bölgesi'ne 6163 kişi (1533 aile). Böylece Kırgızistan'a sürgün edilen Karaçayların sayısı 22116 kişi veya 5708 aileyi teşkil etmektedir. Kırgızistan'ın diğer bölgelerine sürgün edilen Karaçayların sayısı bulunmamaktadır. (1).

Kırgızistan'daki Karaçaylar, burada belirtilen noktalar göz önünde tutularak bugüne kadar müstakil çalışmalara konu edilmemiştir. Kırgızistan arşiv ve kütüphanelerinde yapılan araştırmalar sırasında genellikle Karaçaylar'ın tarihleri üzerinde durulmuş olup, sürgün konusu fazla incelenmemektedir. SSCB döneminde gerçekleşen bu sürgün olayı hakkında açıkça söylenilmesine çoğu zaman yasak koyulmuştur. Sovyet Birliği tarihinin zor dönemlerinden birinde gerçekleşen halkların sınır dışı etme süreçlerinin incelenmesine uzun yıllar erişilemez olup, konuyla ilgili belgeler Stalin'in "Özel klasöründe" "tamamen gizli", "ifşa edilemez" notlarıyla saklanırdı. Sürgün edilenler hakkında ancak 1980'li yılların ikinci yarısından başlayıp yayın tarihinde söz edilmeye başlamıştır. Aşağıda Kırgızistan'daki Karaçayların sürgünü birkaç Kırgızistan gazete makalelerine dayanarak derlenmiştir.

Kırgızistan Gazetelerinde Karaçay Sürgünü

Kırgızistan'daki Karaçayların sürgününe dair bilgilere dağınık şekilde genelde gazete makalelerinde rastlanmaktadır. SSCB döneminde gerçekleşen sürgün olayı hakkında açıkça söylenilmesine çoğu zaman yasak koyulmuştur. Yaşamını sürdüren totaliter rejim sözde halklar arasında dostluk ve enternasyonalizmi propaganda ettiyse de iş yüzünde ise bu yasak konuya değinmeye izin vermiyordu. Bu yüzden Sovyet ülkesinin tarihi literatüründe 1980'li yılların ikinci yarısına kadar sürgün edilenlerin konusuna bile hiç değinilmemiştir. Örneğin, Kırgızistan Milli kütüphanesinde, Kırgızistan Cumhuriyeti arşivinde araştırılan Sovyet dönemine ait "Leninskiy put", "İssik-Kulskaya pravda", "Sovetskaya Kirgiziya" adlı gazetelerinde sürgün olayı hakkında hiçbir söz bulunmamıştır. Ama ne var ki sürgün edilen halklar Kırgızistan tarihinin bir parçası olduğu ve ülkede kendi izlerini bıraktığı için bunları araştırmamak bu halklara yönelik adaletsizlik sayılır. Sürgün edilenler hakkında ancak 1980'li yılların ikinci yarısından başlayıp yayın tarihinde söz edilmeye başlamıştır. Bu dönemden başlayıp "cezalandırılan halkların" konusu ülkenin basında sık sık görülmeye başladı. Örneğin, ünlü tarihçi ve tarih bilimlerinin doktoru Aleksandr Nekriç "Rodina" adlı dergide "cezalandırılan halkların" konusunu basında ortaya çıkarmıştır (Nekriç, 1990: 31). Kırgızistan'ın tarihi literatüründe de sürgün edilenlerin konusu da 1980'li yılların sonunda kendi yansımaları bulabilmiştir. Mesela, "Literaturny Kirgizstan" adlı dergisi "Çok uluslu Kirgizstan" başlığı altında sürgün edilen halklar dâhil Kırgızistan'da yaşayan tüm halklar hakkında birtakım makaleleri yayınlamıştır. Bu makalelerde yazarlar hem kendi hatıralarına hem yaşlı kuşağın hatıralarına dayanarak ilk olarak okuyuculara kendi halklarının sürgün edilişi hakkında acı gerçekleri söyleyebilmişlerdir (Kubayev, 1990: 112-121).

Buna ilaveten, Kırgızistan'daki Karaçay halkının sürgünü hakkında makaleler "Slovo Kirgizstana", "Veçerniy Bişkek", "Kırgız Tuusu", "Zaman Kirgizistan", Kirgizistan'daki Uygurların Derneği Başkanlığı tarafından yayınlanan "İttipak", gazetesinde ve Kirgizistan Milli Üniversitesi'nin "Vestnik Kirgizskogo Natsionalnogo Universiteta imeni C. Balasagi-

na" adlı dergisinde yer almaktadır. Bu gazetelerin yayınladığı makalelerde (Boris Gogayev'in "U bedı stroka davnosti net" (Gogayev, 2004: 12), Karaçaylı'nın "Pamyat o çernom noyabre" (Karaçaylı, 1998: 5), Güzyalya Novikova'nın "Tyan-Şan i Kazbek srodnilis navek" (Novikova, 2007: 8), Anara Arzıbay Kızı'nın "Bar bolgula ardagerler" (Arzıbay Kızı, 2010: 13), Ashat Namanov'un "Edinstvo narodov v Velikoy Pobede" (Namanov, 2010: 9), Alkesandr Şepelenko'nun "Tragediya narodnoy sudbı" (Şepelenko, 2017: 13), Abdikerim Muratov'un "Karaçaylar" (Muratov, 2013: 28-35) ve "Türk Elderi: Karaçaylar" (Muratov, 2012: 15), Taşeva'nın "Deportatsiya karaçayevtsev v Kazahstan i Kirgiziyu" (Taşeva, 2014: 281-288), Vladimir Parhomenko'nun "Kirpiçik v "zdaniye pravdı o voyne" (Parhomenko, 2010: 17) Kirgizistan'daki Karaçayların tarihi, sürgünü hakkında yazılmaktadır. Adı geçen makalelerde Karaçayların savaş yılları, sürgün olayı, halk trajedisi anlatılmaktadır. Örneğin, Karaçaylı'nın "Pamyat o çernom noyabre" makalesinde şunlar yazılıyor:

"55 yıl önce, Kasım 1943'te Stalin'in emriyle Karaçay halkının özerkliği ortadan kaldırıldı. O zamanlarda tüm Karaçaylılar faşistler ile işbirliği içinde olduklarıyla suçlanarak, sürgüne gönderildi... Hâlbuki bütün bunlar tamamen devlet güvenliği organları tarafından oluşturulan sahte suçlamalardır. 16 bin Karaçay, yani neredeyse tüm yetişkin sağlıklı erkekler, Kızıl Ordu bölgelerinde o zamanlarda savaşırken, hangi çeteler hakkında laf edilebilir!"

Aynı makalede Kirgiz SSC'ye sürgün edilen İsmail Bayçorov'un sürgün olayı hakkında aşağıdaki hatıralarına yer veriliyor:

"1940'dan Temmuz 1943'e kadar Kızıl Ordu'da askerlik görevimi yerine getirdim. İstihbarat ve silah rotasının komutanıydım. İki kez ağır yaralandım. Savaşlarda başarılarım için nişan ve madalyalarla ödüllendirildim. Sakatlık terhisinden sonra, kendi memleketimde Verhnyaya Teberda'da okulda savaş derslerini verdim.

2 Kasım 1943'te NKVD iç birliklerinin bir subayı evime girdi ve Stalin'in emrine dayanarak tüm Karaçaylıların tahliye edileceğini söyledi. Hazır olmamız için yarım saat verdi. Ben, askeri üniformada Sovyet subayı, ailem ile birlikte Kırgızistan'a sürgüne gönderildim. İki kardeşim Osman ve Umar Sovyet cephesinde faşistlere karşı savaşıyordu. (Umar daha sonra savaşta öldü.) Cephelerde, silah taşıyabilen tüm Karaçaylılar savaştı. Tüm kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve daha sonra askeri hastanelerden geri dönen yaralı savaşçılar sürgüne gönderildi.

Güzyalya Novikova'nın "Tyan-Şan i Kazbek srodnilis navek" makalesinin "Stalin ve onun "kıyım makinesi" alt başlığında sürgün olayı hakkında yazarken 2006 yılında Kırgızistan Karaçaylar Derneği başkanı olarak göreve geçen Koçkarov'un söylediklerini şöyle dile getiriyor:

"İkinci Dünya Savaşı sırasında Karaçaylar Stalin emriyle Orta Asya'ya sürgün edildi. Ve bu sürgün tüm Karaçaylıların sayısının %20'sinden fazlasının Büyük Vatanseverlik cephesinde savaştığı bir zamanda gerçekleşiyor. Sürgünün ilk yıllarında halkın neredeyse yarısı kıtlıktan, soğuktan ve hastalıklardan öldü.

Biz her zaman Kırgız ve Kazakların bizim için yaptıklarını unutmadan hatırlayacağız, çünkü onlar bizim ulusumuzu kurtardı. Mossovet'te, sürgün tarihine adanmış bir yas toplantısında bir konuşma yaptım. O zamanlarda benim "Ağlayan dağlar" adlı ayınım ortaya çıktı: "sürgün sırasında köpekler uladı, bulutlar Karaçay üzerinde kalınlaştı. Gökler bile tarihte ilk defa "gözyaşlarını akıttıklarından utanarak başlarını

eğdiler". Ancak, 1943 yılında uğradıkları kitlesel soykırım kâbusuna rağmen Karaçaylar, güçlü bir kişiliğe sahip olarak kimliklerini kaybetmedi." (Novikova, 2007: 8).

Vladimir Parhomenko "Slovo Kırgızstana" gazetesinde yayınladığı "Kirpiçik v "zdaniye pravdi o voyne" makalesinde 8 Mayıs 2010 tarihinde Kırgızistan Halk Asamblesi'nde düzenlenen konferans neticesinde konferans materyallerini daha sonra katılımcılar tarafından kitap halinde yayınlamayı planladıkları ve böylece herkese Büyük Vatanseverlik Savaşı hakkında gerçekleri göstermek istedikleri hakkında bahsetmektedir. Bu konferans Kırgızistan'daki Karaçayların "Ata Curt" Uluslararası Demeği tarafından düzenlenip, konferansa Karaçaylardan başka Kazak, Azeri ve diğer ulusların temsilcileri katıldı. Aynı makalede konferans sırasında Baturov adındaki Halk Dostluğu Üniversitesi Tıp Enstitüsü (Ruşça: Institut kraevoy meditsini Universiteta drujbi narodov imeni Batrova) müdürü Yusuf Şidakov'un savaş hakkında düşündükleri yazılmaktadır:

"Küçük Dağlı Karaçay Cumhuriyeti için savaş konusu çok keskindir. Savaş zamanında 5'te 1'i (halkın %20'si demek) cepheye gitti. Bunlardan 9 bini savaşta öldü, 15'i Sovyetler Birliği Kahramanı unvanını aldı, 14 binine nişan ve madalyalar verildi. Karaçaylar Balkar kardeşleri ile birlikte Sovyet Ordusu'na 52 milyon Ruble verdiler. C e p h e d e gösterdikleri büyük kahramanlık ve fabrika ve kolхозlarda harcadıkları büyük çabalara rağmen 1943 yılında Orta Asya ve Kazakistan'a büyük sürgün gerçekleştirildi... Biz bu konferansın materyallerini kitap halinde yayınlamayı düşünerek böylece savaş gerçeği hakkında bir "bina tuğlası" oluşturmak istiyoruz" (Parhomenko, 2010: 17).

Ashat Namanov'un "Edinstvo narodov v Velikoy Pobede" (Namanov, 2010: 9) adlı makalesinde de yukarıda adı geçen konferans hakkında bahsedilip, Büyük Zaferin kazanılmasında halkların birlik ve beraberlik içinde oldukları yazılmaktadır.

Bundan başka Milli kütüphanede araştırdığım "Slovo Kırgızstan'a" adlı gazetelerinden birinde gazeteci Vilor Akçurin Boris Kubayev'in "Karaçayevtsı i balkartsi v XX stoletiyi" kitabının özetini vermiştir. Bu makalede kısaca Karaçay ve Balkarların sürgün ediliş olayından bahsedilmekle beraber bu halkların yeni topraklarda yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldıkları hakkında yazılmıştır. "Geçirdikleri bunca acılara ve çilelere rağmen Karaçay halkı diğer sürgün edilen halklar gibi Kırgızıya'da yeni vatan edinmişler. Burada çalışmış, çocuklarını büyütmüş ve atalarının, babalarının namusunu yitirmeden hayatlarına devam etmişler" (Akçurin, 2009: 27).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı yıllarında pek çok ulusa uygulanan acımasız sürgün politikasını, yapılan baskı ve şiddeti hiçbir şey haklı çıkarmaz. Bu sürgün Sovyet devletinin derin bir sır olarak sakladığı trajik ve az bilinen tarihi sayfalarından biridir. Sürgün yılları eskide kalsa da, Büyük Vatanseverlik Savaşı cephelerinde savaşan bu halkların temsilcilerinin kahramanlığı ve yerleşim yerlerinde özel yerleşimcilerin gösterdikleri büyük bir çaba ve emeği daha görkemli görünüyor. Sovyet hükümetin halkların hatalı sürgün politikasının sonucu olarak Savaşın birçok cephesinde cesurca savaşanlar da sürgüne maruz kaldılar. Uygulanan bu tür baskı sürgün edilen halklarının öncelikle eski yerleşim alanlarının ekonomisini ve kültür, geleneklerini zedelemekteydi. Komşu halklar arasındaki kültürel ve ekonomik bağlar kopmaktaydı. Kısaca, Devlet Ana Kanunu olan SSCB Anayasasının en

kaba ihlalleri gerçekleştirilmişti. Halklara yaşatılan bu acılar unutulmadı. Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında halklara yapılan büyük bu hataları düzeltmek için uzun yıllar gerekmişti. Bu yanlışlıklar hala günümüzde de etkilerini göstermeye devam etmektedir.

Kırgızistan'daki Karaçaylar haksız yere sürgün edildiklerine rağmen kendi kültürel varlıklarını koruyabilmişler ve korumaktadırlar. Bu ise çok önemlidir. Bunca büyük kayıplara uğramalarına, geniş bir alana sürülmelerine rağmen Karaçaylar sürdürülen yerlerde kendi varlıklarını korumayı başarmışlardır. Halk kendi haklarını korumaya ve kendi kimliklerini ortaya çıkartarak dünyaya kendi sesini duyurmaya çalışmaktadır.

Kırgızistan'daki Karaçaylar azınlık grubu oluşturduğu için onların temel hak ve kültürlerinin korunması, barış ve hoşgörü içinde yaşaması ülkede yerleştirilmeye çalışılan demokratik değerler ve demokrasi bakımından çok önemlidir. Azınlık haklarını tanıyan güçlü devletler kendi topraklarında yaşayan halklarla kendi vatandaşlarıyla kurdukları ilişkilere dayanarak ayakta durmakta ve güçlenmektedir.

Kaynakça:

1. Afanasiyev, Yu. N., Kozlov, V. P. (2004). *Ministerstvo kulturi i massovih komunikatsiy. İstoriya stalinskogo Gulaga: Spetspereselenitsy v SSSR*, 824.
2. Aliyeva, Svetlana. (Edit.) (1993). *Tak eto bilo. Natsionalniye repressiyi v SSSR 1919-1952 godi. Rossiyskiy Mejdunarodniy fond kulturi Moskva "İnsan"*, (3), 258.
3. Arzıbay kızı, Anara. (2010). *Bar bolgula ardagerler. Kırgız Tuusu*, 33 (23421), 13. (Türkçesi: "Yaşayın Gaziler")
4. Bugay, Nikolay. (1992). *İosif Stalin-Lavrentiyu Berii: "İh nado deportirovat": Dokumenti, faktı, kommentarii. Moskva: Drujba narodov*, 8-9. (Türkçe: İosif Stalin Lavrentiy Berya'ya: "Onları Sürgün Etmek Lazım"), 288.
5. Gogayev, Boris. (2004). *U bedi sroka davnosti net. Slovo Kırgızstana*, 117, 12. (Türkçesi: Felaketin Zamaşısını Olmaz).
6. Karaçaylı, Ya. (1998). *Pamyat o çernom noyabre. Veçerniy Bişkek*, 233 (7134), 5. (Türkçesi: Siyah Kasım Anısına).
7. Kubayev, Boris. (1990). *Pochemu mı vijili. Literaturniy Kırgızstan*, ss. 112-121.
8. NAMANOV, Ashat. (2010). *Edinstvo narodov v Velikoy Pobede. İttipak*, 5(182), 9 (Türkçesi: 'Halkların Birliği Büyük Zafer'de').
9. Nekriç, Aleksandr. (1990). *Nakazanniye narodi. Rodina*, № 6, s. 31.
10. Novikova, Güzyalya. (2007). *Tyan-Şan i Kazbek srodnilis navek. Veçerniy Bişkek*, 60, 8. (Türkçesi: "Tyan Şan ve Kazbek Sonsuza Kadar Eşitlendi").
11. Parhomenko, Vladimir. (2010). *Kirpiçik v "zdaniye" pravdi o voyne. Slovo Kırgızstana*, 31(22480), 17. (Türkçesi: Savaş Gerçeği Hakkında "Bina Tuğlası").
12. Polyay, Pavel. (2001). *Ne po svoey vole...İstoriya i geografiya prinuditelnih migratsii v SSSR. Moskva*, 118.
13. Şepelenko, Alkesandr. (2017). *Tragediya narodnoy sudbi. Slovo Kırgızstana*, 54 (23471), 13. (Türkçesi: 'Halk Kaderinin Trajedisi').
14. Taşeva, A. (2014). *Deportatsiya karaçayevtsev v Kazahstan i Kırgızıyu. Vestnik Kırgızskogo Natsionalnogo Universiteta imeni Ç. Balasagına*, 1, 281-288. (Türkçesi: 'Karaçayların Kazakistan ve Kırgızistan'a Sürgünü').
15. Tavkul, Üfuk. (2014). *Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları. Türkler. Cilt 20*, 490.
16. Muratov, Abdikerim (2012). *Türk Elderi: Karaçaylar. Zaman Kırgızstan*, 15, 15. (Türkçesi: "Türk Halkları: Karaçaylar").
17. Muratov, Abdikerim. (2013). *Karaçaylar. Zamandaş*, 4, 28-35.

Arşiv Kaynağı:

- (1). KC MDA. F. 1642. Op. 11. D. 2129. L. 9-10.